

There are no translations available.

Голобуцький В.О.

*Історик українського козацтва,
фахівець з економічної історії України
м. Київ, Україна*
[Біографія](#)

Кодацька фортеця

(глава з книги «Гомін, гомін по діброві»)

Обізвався серед Січі
Курінний Сулима:
«Гей, давайте, хлопці, зварим
Вражим ляхам пива!».
Народна дума

Намір знищити Січ не полишав панів ані на мить. Але бракувало на це сили. На реєстровців годі було покладатися. «Реєстровим козаком проти українського народу воювати - все одно, що вовком орати», - казали пани. Тому шляхта стала метикувати над тим, як би відрізати Запорожжя від України. Зрештою вона покляла собі спорудити десь на Дніпрі велику фортецю, котра назавжди покляла б край зв'язкам України із Січчю.

Про це дуже багато говорили і на початку 1635 року на сеймі у Варшаві шляхетські послі з різних українських провінцій. Нарешті сейм ухвалив доручити коронному гетьману Конєцпольському негайно побудувати на Дніпрі фортецю й поставити там велику залогу з піхоти і кінноти. Хоч у польській державній скарбниці завжди бракувало грошей, але пани не пошкодували коштів на таку справу: сейм наказав зараз же видати на будівництво фортеці 100 000 злотих. Як тільки настала весна, Конєцпольський заходився будувати укріплення. Місце для нього вибрали досить вдале. Це був Кодак.

Перед першим порогом, саме там, де Дніпро круто повергає на південний захід, на правому березі ріки височить гора. Це місце було добре відоме і самому Конєцпольському, і його поплічникам. У почеті коронного гетьмана особливо відзначались два офіцери - французькі Гільйом Боплан і Жан Маріон. Боплан уже чотири роки тому приїхав у Польщу. Дрібний французький дворянин Боплан дістав на батьківщині добру освіту. Військовий інженер за фахом, він був майстер будувати фортеці. Енергійна, спостережлива і допитлива людина, Боплан перед приїздом у Польщу вже відвідав кілька західноєвропейських і східних країн, багато дечого бачив і знав. Призначений на посаду королівського інженера, він попав безпосередньо до штабу Конєцпольського. Конєцпольський скоро закріпив мотормого і спритного іноземця і почав давати йому різні спеціальні доручення. Боплан часто і багато їздив по Україні, досліджував топографію окремих місцевостей, складав географічні карти, подавав проекти будівництва кріпостей, вивчав воєнні звичаї татар, знайомився з побутом українського козацтва. Він об'їздив Східну Україну і побував на Запорозжжі.

Через 20 років після того часу, про який іде мова, напередодні визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, Боплан залишив Польщу, повернувся до Франції й оселився в невеликому батьківському маєтку. До освіченого, бувало й веселого господаря часто приїздили в гості сусіди. За столом, за кухлем пінистого нормандського сидру, мова часто заходила про далекі краї, де минула майже половина життя Боплана. Боплан з великим захопленням розповідав своїм слухачам про те, що бачив сам і що чув від інших на чужині. Найчастіше згадував він Україну. Допитливим гостям дуже подобались ці розповіді і вони не раз просили Боплана записати й видати свої спогади. Боплан так і зробив: він надрукував дуже цікаву книгу під назвою «Опис України». Хоч симпатії Боплана цілком на боці польської шляхти, він все ж таки написав багато правдивого про український народ, про козацтво.

Ось як, наприклад, розповідає Боплан про українське селянство: «Хлібороби надзвичайно бідні, бо мусять працювати на користь свого володаря три дні на тиждень, із власними кіньми, й давати йому, відповідно до кількості одержаної від нього землі, багато мірок хліба, безліч каплунів, курей, курчат і гусей... Вони мусять возити панові дрова й відбувати багато інших робіт, яких, по правді, не повинні були виконувати. Поміщики вимагають від них грошових податей, крім того, десятину від баранів, поросят, меду, воску, всіх плодів, а також третього бика через кожні три роки. Одне слово, селяни примушені віддавати своєму панові все, що йому заманеться. Тож нічого дивуватися, що ці нещасні так тяжко закріпачені люди, неспроможні нічого зберегти, заощадити. Але все це відступає перед безмежною владою панів не тільки над майном, а

також і над життям їхніх підданих. От які великі привілеї польського шляхетства, котре живе, ніби в раю, в той час як селяни перебувають, наче в пеклі. Тому, коли ці нещасні попадають у кріпацтво до такого пана, доля їхня буває гірша, ніж у каторжників на галерах... Таке рабство є першопричина численних втеч. Найвідважніші селяни рятуються на Запорозжі Це - головне сховище козаків на Дніпрі».

Особливо вражала Боплана волелюбність українського народу та його невпинна і самовіддана боротьба проти кріпацтва й іноземних загарбників.

Особа Жана Маріона нам менше відома - він не лишив по собі ніяких творів. На противагу Боплану, інженеру й топографу, Маріон був суто військовою людиною з розряду тих захожих іноземних офіцерів, які наймалися на службу до того, хто дорожче платив. На ті часи в польському коронному війську багато було таких зайд, здебільшого дрібних дворян з Німеччини, Австрії, Франції, Швейцарії. Ось цим двом іноземцям - Боплану і Маріону - Конецпольський і доручив збудувати Кодацьку фортецю. Вже взимку 1635 року гад Києвом почали заготовляти дерево - рубали столітні дуби і звозили їх на берег Дніпра. А як тільки пройшла крига, до Кодака стали гнати величезні плоти і байдаки. Конецпольський наказав старостам мобілізувати в королівських маєтностях кілька сот селян на побудову фортеці. Пригнали туди і полонених татар. Будівельні роботи йшли швидко, і за кілька місяців, в липні того ж року, укріплення було закінчено.

Кодацька фортеця мала вигляд чотирикутника. З трьох боків її оточував глибокий рів. Стіни четвертого боку височили на крутих схилах Дніпра. Фортеця здавалася неприступною. Глибочезні рови її скидались на справжні провалля; в їхнє дно вбили дубові кілки з загостреним верхнім кінцем. Пройти в фортецю можна було тільки через підйомний міст. Щоб утруднити підступи до неї з боку степу, на великому обширі розкидали в траві металеві шипи проти ворожої кінноти. З високих бастіонів визирали жерла гармат. Кріпосна залага містилась у маленьких хатках і землянках з вікнами, затягненими пузирем. Тут же стояв дерев'яний будинок для коменданта і офіцерів, а біля нього - комори з припасами, льохи з порохом тощо.

На коменданта Кодака Конецпольський призначив капітана Маріона, а на комісара - шляхтича Пшияловського, свого прибічника. Залогу фортеці складала дві сотні драгунів з іноземних найманців. Драгуни вартували на стінах, звідки відкривалася панорама

Дніпра і степу. Сторожа мала змогу контролювати місцевість у радіусі кількох десятків кілометрів. Кінні роз'їзди щодня виїздили в околиці Кодака. Вони затримували всіх, хто йшов на Запорозжя або на волості, і примушували до важких робіт. На ніч спійманих втікачів заковували в кайдани та замикали в темницю.

Кодак справді перешкоджав утечам з України на Запорозжя та зносилам запорожців з волостями. Втікачі прямували на Запорозжя здебільшого влітку і звичайно Дніпром. У степу дуже легко було потрапити до рук татарина. Пливли в човнах обережно, вибираючи темні ночі, бо дуже стереглися і татар, і польських роз'їзних команд. На світанку забивалися з човнами в очерети або в прибережний чагарник і тут чекали ночі. Відтепер, після збудування Кодацької фортеці, важко було проскочити через пороги Пам'ять про це народ відбив у пісні:

Не хотіли пани-ляхи
Пропустити й трохи.
Щоб їздили в Січ бурлаки
Та й через пороги, -
Спорудили над Кодаком
Город-кріпосницю,
Ще й прислали в Кодак військо -
Чужу-чужаницю.
Іде бурлак чи комишник
Порогом-водою,
Його лове чуже військо
Й оддає в неволю.
Зажурились запорожці.
Що нема їм волі
Ні на Дніпрі,
Ні на Росі,
Ні в чистому полі...

Запорожці добре розуміли значення Кодака. Було ясно, що пани хочуть закріпитися на найближчих підступах до Запорозжя і звідси наступати далі. Кодак був для козаків немов порошина в оці. Його треба було якнайшвидше позбутися. І на Запорозжжі почали готуватись до нападу на фортецю.

Народна дума так розповідає про це:
Обізвався серед

Січі Курінний Сулима:

«Гей, давайте, хлопці, зварим

Вражим ляхам пива!».

Обізвавсь Павлюк-хорунжий:

«Допомоги дати!

Щоб ту лядську перепону

Ущент зруйнувати!».

Зібрався великий загін. Тут були і старі запорожці, і недавно прибулі з волості втікачі. На отамана обрали Івана Судиму. Цього старого козака дуже поважали в Січі. Судима не раз брав участь у морських походах і уславився як досвідчений воїн, мужній і відважний ватажок.

Увечері 3 серпня запорожці непомітно підійшли до Кодака. Ніщо не порушувало нічного спокою. Тільки легенький вітрець лоскотав сухі, пожовклі стебла степової трави, і вони стиха шелестіли; та чувся неясний гомін з-за товстих кріпосних мурів.

Козацькі розвідники уважно обшукали всі околиці. Треба було стерегтися роз'їзної драгунської команди. Але ніщо не викликало підозріння.

Опівночі, коли все в кріпості заснуло, козаки швидко перекинули невеличкі містки через кріпосні рови. Піднялися на вали і приставили до стін високі драбини. Настала вирішальна мить. На бастіонах ніхто не подавав жодного звуку. Там спали. Козаки почали лізти по драбинах. Вилізши на мури, вони схопили і тут же знешкодили кількох сонних вартових. Але один із них все ж таки встиг сіпнути за мотузку сигнального дзвона. Пролунав сигнал тривоги. В одну мить прокинулася вся залага. В страшенній метушні драгуни хапали зброю. Та було запізно. Козаки, вже спускалися по сходах у фортецю. В непроглядній темряві, що просвічувалась тільки пострілами з самопалів і пістолів, почалася кривава січа. Скоро вся залага була винищена. В числі вбитих був і комендант Кодака капітан Маріон. Врятувалася тільки одна невелика роз'їзна команда. Вона прибула до фортеці якраз у момент штурму і поспішила сховатися в степу. Козаки розбили темницю і випустили на волю в'язнів.

Добре Павлюк та Судима
Ляхів частували -
Військо вибили дощенту,
Кодак зруйнували.

Чутка про взяття запорожцями Кодака облетіла всю Україну. Про цю подію додалися і за кордоном. Народ радів, а пани тривожилися. Вони побоювались, щоб запорожці не вирушили на волость. Тоді там неминуче вибухнуло б народне повстання. А тим часом коронного війська не було. Конецпольський ще навесні вивів його в Прибалтику, бо Польща готувалася до війни із Швецією. Волинський магнат Адам Кисіль, що тимчасово заступав коронного гетьмана, почав готуватися до походу на Кодак. На його думку, з цією справою треба було поспішати. «Поки Річ Посполита послала б сюди своє військо, - казав він, - ми б тут, на Україні, всі загинули».

Кисіль почав підмовляти реєстрову старшину. Від імені польського уряду він обіцяв щедро нагородити її і реєстрових козаків, якщо вони виженуть запорожців з Кодака. Підкуплена обіцянками старшина скликала кілька тисяч реєстровців і вирушила в похід. Вона добре знала завзяття запорожців і не дуже вірила в те, що Кодак можна буде захопити штурмом. Тому перед виступом війська наперед була відправлена купка зрадників. Удаючи втікачів з України, вони повинні були підійти до Кодака, упроситися, щоб їх пустили у фортецю, і сприяти її захопленню.

Так і вийшло. Зрадники підійшли до Кодака і почали благати запорожців врятувати їх від погоні - пропустити в ворота. Вони казали: «Прийміть нас до себе, і будемо разом оборонятися». Запорожці спочатку взяли під сумнів їхні слова, але потім повірили й відчинили ворота. Скоро під Кодаком з'явилася реєстрова старшина з військом. Почалася тривала і тяжка облога. Захисники Кодака не мали спокою ні вдень, ні вночі; відбивши один приступ мусили готуватися до іншого. Однак усі атаки було відбито. Реєстровці втратили близько тисячі чоловік тільки одними вбитими. Тим часом настала зима. В укріпленні не вистачало не тільки харчів, пороху і свинцю, але не було навіть палива. Голод і холод мучили запорожців. Знайшлися і легкодухі. Ці вже шкодували, що пішли за Сулимою і тепер попали в гаку біду. В цю тяжку для запорожців годину і заворушилися зрадники. Вони почали нашіптувати, що причиною всього є Сулима і деякі з його товаришів; треба, мовляв, схопити їх і видати реєстровій старшині. За це всіх не тільки помилують, а й щедро нагородять. Діждавшись слушного часу, зрадники організували змову, схопили Судиму й п'ятьох інших керівників і відчинили ворота фортеці.

Закувавши славного Сулиму і його вірних товаришів у кайдани, реєстрова старшина відрядила їх до Варшави на розправу. Решту захисників Кодака карали на місці: одним стинали голови, інших калічили: відрізували носи, вуха і засилали в маєтності Конецпольського на тяжкі роботи.

За наказом польського уряду Судимі та його товаришам стяли голови, - а потім четвертували. Щоб налякати народ, відрубані частини тіла страчених були настромлені на кілки і виставлені в людних місцях. Але народ не можна було застрахати. Минуло два роки, і на Україні вибухнуло нове повстання.

Джерело: Голобуцький. В.О. Гомін, гомін по діброві: історичні розповіді про запорозьких козаків. - Дніпропетровськ: Січ, 2003. - 207 с.

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «У панському ярмі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Поява козацтва»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Запорозька Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Повстання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Козаки на Січі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Северин Наливайко»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На суші і на морі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Тарас Трясило»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Кодацька фортеця»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Провісник бурі»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «За возз'єднання»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «На варті»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Бурхливі часи»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Нова Січ»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Гайдамаки»\)](#)

[Голобуцький В.О. Гомін, гомін по діброві \(глава «Епілог»\)](#)

Переведення в електронний вигляд: Бутенко О.П.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про козацтво:

- [Козацтво](#)
- [Козацька доба](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)